

HAFİF (الخفيف)

Aruz sisteminde bir bahir.

Hafif b. Ahmed'in aruz sisteminde "müştebihe" denilen dördüncü dâirenin üçüncü bahri olup genel sıralamada on birinci bahir olarak geçer (DİA, III, 428; IV, 484-485). Dâiredeki tam ve sahih şekli, bir beytin yarısı için $\sim\sim\sim$ (fâilâtün) / $\sim\sim\sim$ (müstef'ilün) / $\sim\sim\sim$ (fâilâtün) tarzında üç cüzden (tef'ile) ibaret olup bu bir beyitte altı tef'ileye ulaşır. Müseddes (bir beyitte altı tef'ileli) şeklinde aruz ve darbin düşmesiyle meydana gelen fâilâtün / müstef'ilün // fâilâtün / müstef'ilün biçimi de "meczû" (bir cüzü eksik) veya "murabba" (dörtlü) diye anılır. Hafif b. Ahmed'in sistemini farklı tarzda yorumlayıp sadeleştirenlerden biri olan İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin "müfredât" ve "mürekkebât" olmak üzere yaptığı tertibe göre hafif bahri remel ile recezden teşekkül eden mürekkep bir bahirdir (Kitâbü 'Arûzi'l-varaqa, s. 55 vd.; krş. DİA, III, 429). Bu bahrin "hafif" ("ağır"ın zıddı) diye adlandırılması, sekiz ana tef'ileden yedi harfli olanların arasında, "hafif sebebler" (DİA, III, 427) oluşturduğu lafızlardan üçünün peşpeşe gelmesiyle zevki okşayan, kulağa hoş gelen bir hafiflik meydana getirmesindedir. Nitekim birincisi harekeli, ikincisi sâkin veya ikisi de harekeli peşpeşe iki harften oluşan "sebebler", ikincisi veya üçüncüsü sâkin peşpeşe üç harften oluşan "vetid"lere nazaran daha hafif sayılır. Hafiflik ve yumuşaklık bakımından ancak vâfir bahriyle kıyaslanabilen hafif bahrinin kullanımını ondan daha kolay ve dinleyen üzerindeki tesiri daha yumuşak kabul edilmiştir (İbn Reşik el-Kayrevânî, I, 115; Safâ Hulûsî, s. 159). Birçok bahirde dâirelerden elde edilen şekiller nazarı olup tatbikatta kullanılmazsa da hafif bahrinin yukarıda verilen tam şekli aynen kullanılır. Hafif her dönemde şairlerin çokça başvurduğu bir bahirdir. Meselâ Hâris b. Hillize Mu'allaka'sını, Ömer b. Rebîa da birçok şiirini bu bahirde yazmıştır.

Hafif bahrinin üç aruzu ve beş darbı mevcuttur. Buna göre illet ve zihâf kaidelerinden "habn" (tef'ilenin ilk hafif sebebinin ikinci sâkin harfini, yani "fâ" | فَا | ve "müs"teki | مَسِي | sükûnları atma) bütün cüzlerde uygulanabilir. Böylece fâilâtünler feilâtün, fâilünler feilün ve müstef'ilünler önce müstef'ilün, buradan da aynı hareke ve sükûn sayısını ihtiva eden

kullanılıştaki okunuşu ile mefâilün olur. Bütün haşivlere "keff" (tef'ilenin yedinci sâkin harfini, yani fâilâtün | فاعلاتن | ve müstef'ilündeki | مستفعلين | sâkin "nûn" harfini atma) kaidesi uygulanarak fâilâtü ve müstef'ilü, buradan da habn ve keffin her ikisinin birden uygulanması demek olan birleşik (müzdevic) zihaf çeşitlerinden "şekl" uygulanarak feilâtü ve mefâilü elde edilir. Birinci aruzun birinci darbına veya meczû şeklin beşinci darbına illet kaidelerinden "teş'is" (birinci veya ikinci mecmû vetidi atma) kaidesinin uygulanması ile, yani fâilâtündeki (فاعلاتن) "ilâ" (علا) mecmû vetidinin ayın veya lâm harfinin atılmasıyla "lâ" veya "â" uzun seslileri teşekkül eder. Böylece fâ lâ tün (فالاتن) veya fâ â tün (فاعاتن) şekilleri ortaya çıkar. Bunların yerine de aynı hareke ve sükûn sayısını ihtiva eden mef'ülün (مفعولن) kullanılır. Ancak teş'is illet kaidesi zihaf mahiyetinde olduğundan her zaman uygulanmayabilir. Bu arada fâilâtüne hazf (son hafif sebebi "tün"ün [تن] atılması) ile (فاعلن) fâilün ve bu tef'ileye de "kat" (son mecmû vetidin sâkin harfini atarak bir önceki harfi sükûnlu okuma) kaidesi uygulanarak fâil (فاعل) ve bunun kullanılıştaki okunuşu ile fa'lün (فاعلن), murabba şekilde dördüncü darb olarak gelen müstef'ilüne (مستفعلين) kat' uygulanarak müstef'il (مستفعل) veya uygulamadaki okunuşu ile mef'ülün (مفعولن) elde edilir. Ayrıca müstef'il şeklinin "müs" (مس) hafif sebebinin sükûnunu atarak, yani buna habn uygulanarak mütef'il (متفعل) veya hareke ve sükûn adedi bakımından bunun aynısı olan uygulamadaki feülün (فعلون) şekli ortaya çıkar. Bu illet ve zihâf kaidelerinin aslı tef'ileye uygulanması ile ortaya çıkan tâli tef'ileler şöyle özetlenebilir:

1. a) fâilâtün ($\sim\sim\sim$)
habn ile feilâtün ($\sim\sim\sim$),
b) fâilâtün ($\sim\sim\sim$)
keff ile fâilâtü ($\sim\sim\sim$),
c) fâilâtün ($\sim\sim\sim$)
şekl ile feilâtü ($\sim\sim\sim$),
d) fâilâtün ($\sim\sim\sim$)
teş'is ile mef'ülün ($\sim\sim\sim$);
2. a) müstef'ilün ($\sim\sim\sim$)
habn ile mefâilün ($\sim\sim\sim$),
b) müstef'ilün ($\sim\sim\sim$)
keff ile müstef'ilü ($\sim\sim\sim$),
c) müstef'ilün ($\sim\sim\sim$)
şekl ile mefâilü ($\sim\sim\sim$),
d) müstef'ilün ($\sim\sim\sim$)
kat' ile mef'ülün ($\sim\sim\sim$);

3. a) fâilâtün ($\sim\sim\sim$)
hazf ile fâilün ($\sim\sim\sim$);
4. a) fâilün ($\sim\sim\sim$)
habn ile feilün ($\sim\sim\sim$),
b) fâilün ($\sim\sim\sim$)
teş'is ile fa'lün ($\sim\sim\sim$);
5. a) mef'ülün ($\sim\sim\sim$)
habn ile feülün ($\sim\sim\sim$) olur.

Ortaya çıkan bu neticelerin her birini tek şekil üzerinde toplayarak şöyle göstermek mümkündür:

1. $\sim\sim\sim$ 2. $\sim\sim\sim$ 3. $\sim\sim\sim$ 4. $\sim\sim\sim$
[$\sim\sim\sim$] [$\sim\sim\sim$] [$\sim\sim\sim$]

Bunların açıklarak yazılışları ise sırasıyla şöyledir:

1. a) fâilâtün ($\sim\sim\sim$)
b) feilâtün ($\sim\sim\sim$)
c) fâilâtü ($\sim\sim\sim$)
d) feilâtü ($\sim\sim\sim$)
e) mef'ülün ($\sim\sim\sim$)
2. a) müstef'ilün ($\sim\sim\sim$)
b) mefâilün ($\sim\sim\sim$)
c) müstef'ilü ($\sim\sim\sim$)
d) mefâilü ($\sim\sim\sim$)
e) mef'ülün ($\sim\sim\sim$)
3. a) fâilün ($\sim\sim\sim$)
b) feilün ($\sim\sim\sim$)
c) fa'lün ($\sim\sim\sim$)
4. a) mef'ülün ($\sim\sim\sim$)
b) feülün ($\sim\sim\sim$)

Buna göre, üç aruz ve beş darbı olan hafif bahrindeki aslı tef'ilelerle bunlara illet ve zihaf kaidelerinin uygulanması sonucunda ortaya çıkan ve aslı tef'ile yerine kullanılabilen tâli tef'ilelerin teşkil ettiği vezin grupları şöyle sıralanabilir:

I. aruz ve 1. darbı ile:

- $$\sim\sim\sim / \sim\sim\sim / \sim\sim\sim //$$
- $$\sim\sim\sim / \sim\sim\sim / \sim\sim\sim$$
- [$\sim\sim\sim$]

II. aruz ve 2. darbı ile:

- $$\sim\sim\sim / \sim\sim\sim / \sim\sim\sim //$$
- $$\sim\sim\sim / \sim\sim\sim / \sim\sim\sim$$

III. aruz ve 3. darbı ile:

- $$\sim\sim\sim / \sim\sim\sim / \sim\sim //$$
- $$\sim\sim\sim / \sim\sim\sim / \sim\sim$$
- [$\sim\sim$]

III. aruz ve 4. darbı ile:

- $$\sim\sim\sim / \sim\sim\sim //$$
- $$\sim\sim\sim / \sim\sim\sim$$

III. aruz ve 5. darbı ile:

- $$\sim\sim\sim / \sim\sim\sim // \sim\sim\sim / \sim\sim\sim$$
- [$\sim\sim\sim$]

Köşeli parantez içindeki tâli tef'ileler nâdiren kullanılır. Aslî tef'ileden sonra tâli veya tâli tef'ileden sonra aslî tef'ile gelebilir. Ancak keffin dahil olduğu tef'ileyi takip eden tef'ilede ħabn olmaması, yani "mekfûf" (kısa hece ile biten) bir tef'ileyi "mahbûn" (kısa hece ile başlayan) bir tef'ilenin takip etmemesi gerekir ki bu husus, "Muâkabet câiz değildir" şeklinde ifade edilir. Hafif bahrinin mec-zû, yani her şatırda birer cüzün düşmesiyle ortaya çıkan dörtlü şeklindeki fâilâtün müstef'ilün tef'ileleri, müstef'ilün fâilâtün tertibine kalbedilirse Hafif b. Ahmed'in "müctes" diye adlandırdığı bahir ortaya çıkar (Safâ Hulûsî, s. 183 vd.).

Aruza dair klasik kitaplarda ve bunlara muhteva bakımından sadık kalan yeni eserlerde hafif bahrinin yukarıda sayılan vezinleri zikredilir. Ancak sanatçıların nazım tekniğinde yaptıkları yenilikleri de göz önüne alarak yazılan eserlerde bu bahrin başka vezinleri de ele alınmıştır. Meselâ Celâl el-Hanefî aşağıdaki vezinleri de tesbit etmiş ve örnekleriyle vermiştir (*el-'Arûz*, s. 257, nr. 7; s. 267, nr. 10 vd.).

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ //

~ ~ / ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ //

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

~ ~ ~ / ~ ~ ~ / ~ ~ ~ // ~ ~ ~ / ~ ~ ~

yönden ifade imkânları ve nesri andıran tarzı ve hafifliği dolayısıyla hafif bahrinde şiir yazmayı denemişlerdir (bk. Abdürrızâ Ali, s. 38, 125). Hafif bahri İran ve Türk edebiyatlarında da kullanılmıştır. İran şiirinde bu bahirde türemiş olan müseddes vezinlerin başlıcaları şunlardır:

fâilâtün (feilâtün) ~ ~ ~ /

mefâilün ~ ~ ~ / mef'ülün ---

fâilâtün (feilâtün) ~ ~ ~ /

mefâilün ~ ~ ~ / feilâtün ~ ~ ~

fâilâtün (feilâtün) ~ ~ ~ /

mefâilün ~ ~ ~ / feilün ~ ~

fâilâtün (feilâtün) ~ ~ ~ /

mefâilün ~ ~ ~ / feilân ~ ~ =

fâilâtün (feilâtün) ~ ~ ~ /

mefâilün ~ ~ ~ / fa'lün --

fâilâtün (feilâtün) ~ ~ ~ /

mefâilün ~ ~ ~ / fa'lân ==

fâilâtün (feilâtün) ~ ~ ~ /

mefâilün ~ ~ ~ / fa' -

Bu vezinlerden fâilâtün (feilâtün) / mefâilün / feilün (fa'lün) şekilleri bilhassa mesnevilerde rağbet görmüştür. Farsça tasavvufî mesnevi tarzının kurucusu Senâî'nin *Ĥadîkatü'l-Ĥakîka'sı*, Nizâmî-i Gencevî'nin *Heft Peyker*'i, Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin *Heşt Bihiş*'i ve Evhadüddîn-i Merâgî'nin *Câm-ı Cem* adlı mesnevisi bu vezinle nazmedilmiştir. Türk edebiyatında bu vezinle kaleme alınmış pek çok mesnevinin başlıcaları şunlardır: Şeyhî'nin *Harnâme*'si, Hamdullah Hamdî'nin *Yûsuf u Züleyhâ'sı*, Lâmiî Çelebi'nin *Şem' u Pervâne*'si, Fazlî'nin *Gül ü Bül-bül*'ü, Nev'îzâde Atâî'nin *Heft Hân*'ı ve Sâbit'in *Edhem ü Hümâ'sı*. Yeni Türk edebiyatında ilk manzum piyes yazar Ali Haydar Bey ve daha sonraları Ahmed Hâşim ve Yahya Kemal gibi sanatçıların da bu vezinle şiir yazmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, V, 469-471, 491; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Kitâbü 'Arûzi'l-varâka ve Kitâbü'l-Kavâfi* (nşr. Sâlih Cemâl Bedevî), Mekke 1985, s. 55 vd., 82-85; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1353/1938, I, 114 vd.; Zemaşşerî, *el-Küstâs* (nşr. Fahreddin Kabâve), Beyrut 1989, s. 115-118; Reşîdüddin el-Vatvât, *Risâle-i 'Arûz* (nşr. Ahmed Ateş - Abdülvehhab Tarzi), İstanbul 1962, s. 252-262; Şems-i Kays, *el-Mu'cem fi me'âyiri eş'ari'l-'Acem* (nşr. Muhammed-i Kazvînî - Müderris Rezâvî), Tahran 1338 hş. → Tahran, ts.; Ahmed Sâfi, *Câm-i Muzaffer*, İstanbul 1264; Ahmed Hamdi, *Teshilü'l-arûz ve'l-kavâfi ve'l-bedî*, İstanbul 1289; Pervîz N. Hânlerî, *Tahkik-i İntikâdi der 'Arûz-i Fârsî*, Tahran 1317 hş. bk. İndeks (bu eserin aynı müellif tarafından tashih edilerek kısaltılmış şekli olan *Vezn-i Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1337 hş.); İbn Ebû Şeneb, *Tuhfetü'l-edeb*, Paris 1954, s. 74-80; Gibb, *HOP*, I, 109; Safâ Hulûsî, *Fennü't-takfi'i's-şî'ri ve'l-kâfiye*, Beyrut 1966, s. 158-165, 183 vd.; Seyfî Buhârî, *Risâle-i 'Arûz* (Câmî'nin *Risâle-i Kâfiye*'si ile birlikte, Farsça metin ve İng. trc. H. Blochmann, *The Prosody of the Persians: According to Sa'ifi, Jâmi and Other Writers* içinde), Calcutta-Amsterdam 1970, s. 57-60, ayrıca bk. tür.yer.; L. P. Elwell-Sutton, *The Persian Metres*, Cambridge 1975, bk. İndeks; Celâl el-Hanefî, *el-'Arûz*, Bağdad 1398/1977-78, s. 245-286; Abdürrızâ Ali, *el-'Arûz ve'l-kâfiye*, Musul 1409/1989, s. 38, 122-129; M. Fuad Köprülü, "Arûz" (İran, Türk), *İA*, I, tür.yer.; Gotthold Weil, "Arûz", a.e., I, 626; a.mlf., "Arûd", *El²* (Ing.), I, 670, 672, 673; G. Meredith-Owens, "Arûd", a.e., I, 677; Nihad M. Çetin, "Arûz", *DİA*, III, 424, 427-429; a.mlf., "Bahir", a.e., IV, 484-485.

Tevfik Rüştü Topuzoğlu

HAFİF

(خفيف)

Türk müsikisinde bir usul.

XV veya XVI. yüzyılda oluşturulduğu tahmin edilen otuz iki zamanlı bir usuldür. Sekiz adet dört zamanın, yani değişik formda sekiz adet sofyan usulünün birleşmesinden meydana gelmiştir. 32/8'lik birinci, 32/4'lük ikinci ve 32/2'lik üçüncü mertebeleri kullanılmıştır. Bazı kârların içinde kullanılan 32/8'lik birinci mertebesine "murassa' hafif", 32/2'lik mertebesine "ağır hafif" adı verilmiştir.

Hafif usulü eskiden darbları daha sade olarak vurulurdu. Bu ilk yapı, zaman içinde bazı vuruşların vellelendirilmesiyle değişikliğe uğramıştır.

Gidişi hareketli ve daha çok II. beste-lerde kullanılan bu usulle ayrıca peşrev, kâr, tevşih ve ilâhiler ölçülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezgi, *Türk Musikisi*, II, 131-140; Özkan, *TMNK*, s. 672-674; Rauf Yekta, *Türk Musikisi*, s. 127-128; Sadeddin Heper, "Türk Müsikisinde Usuller 4", *MM*, sy. 347 (1978), s. 13-14.

İSMAIL HAKKI ÖZKAN

Eski şekil

düm düm düm2 te düm düm2 te düm düm te düm te düm hek te te
tek tek2 tek tek2 ke tek tek2 ke tek ke tek ke tâ ke ke
düm düm düm düm düm te
tek tek tek tek2 ke

düm düm düm2 te düm düm2 te düm düm te düm te düm hek te te
tek tek2 tek tek2 ke tek tek2 ke tek ke tek ke tâ ke ke

Hafif usulünün şematik gösterilişi